

Prof. dr. Senadin Lavić

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

senadin.lavic@fpn.unsa.ba

80 GODINA ZAVNOBiH-a (1943–2023) – BOSNA JE BOSANSKA

THE 80th ANNIVERSARY OF ZAVNOBiH (1943–2023) – BOSNIA IS BOSNIAN

Jedno od značajnijih mjesta u Kantovoj političkoj filozofiji glasi:

*“Najveći problem za ljudski rod, na čije rješenju ga priroda nagoni, jeste dostizanje **građanskog** društva kojim će upravljati prema općem pravu.”¹*

Poruka ZAVNOBiH-a je jasna i nedvosmislena. Ona nas vraća vlastitom biću u najtežim ratnim okolnostima, ona nas čuva u našoj bitnoj određenosti u vremenu i prostoru. U noći 25. na 26. studenog 1943. godine obnovljena je državnost Bosne nakon okupacije osmanske i austrougarske vlasti, te monarhističkog nenarodnog režima Kraljevine Jugoslavije. Iz tog procesa jasno iskrsava na scenu povijesti višestoljetna prigušenost i potčinjenost, koja u 20. stoljeću jasno kazuje i očituje se kao epohalni zahtjeva da napokon Bosna postane bosanska, to jeste slobodna od hegemonije.

Na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu, novembra 1943. godine, još uvijek se ne govori o Bosni kao republici nego kao “zemlji” pune ravnopravnost i jednakost svih njezinih ljudi. AVNOJ je 1943. godine u Jajcu dodijelio Bosni i Hercegovini status republike u Jugoslaviji prema granicama iz 1878. godine. Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu 1944. Bosna i Hercegovina je proglašena ravnopravnom jugoslavenskom federalnom jedinicom. Otada slijedi značajno etabliranje republičke bosanske državnosti. U aktima Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a iz 1944. donešena je **Odluka o konstituisanju ZAVNOBiH-a u najviše zakonodavno izvršno narodno predstavničko tijelo federalne Bosne i Hercegovine**. U članu 1. te **Odluke** se kaže da je ZAVNOBiH konstituiran kao “vrhovno zakonodavno i

¹ Kant, Immanuel (1784). “Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht”, Berlinische Monatsschrift

izvršno narodno predstavničko tijelo, u najviši organ državne vlasti Bosne i Hercegovine, ravnopravne federalne jedinice u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji”. Te odluke potpisuje predsjednik ZAVNOBiH-a Vojislav Kecmanović i sekretar ZAVNOBiH-a Hasan Brkić.² Pored ove *Odluke* tu je i ***Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine*** koja je jedan od najvažniji pravno-političkih papira u novijoj povijesti Bosne. U *Deklaraciji* se između ostalog ističe aktivno i pasivno izborno pravo birača koji su punoljetni, naglašava se jednakost muškaraca i žena, ravnopravnost građana i tim redom. Deklaracija je sasvim kompatibilna sa sadržajima *Evropske povelje o ljudskim pravima i temeljnim slobodama*.

Reminiscencije

Pozdravljajući Skupštinu ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu general-major Arsa Jovanović, kao načelnik Vrhovnog štaba NOV i POJ, naglašava da se

(...) zasjedanje vrši u vremenu kada je očividno da je pobjeda na našoj strani... Bosna i Hercegovina odigrala je značajnu ulogu u narodno-oslobodilačkoj borbi. Ona je dala mnogobrojne svoje sinove u našu vojsku koji su tukli neprijatelja na svim frontovima. Na terenu Bosne i Hercegovine odigrale su se mnoge slavne bitke. Sve važnije odluke o operacijama naše vojske donio je naš Vrhovni Komandant drug Tito na tlu Bosne i Hercegovine. Narod Bosne i Hercegovine, u najtežim danima, primio je na svoja njedra desetke hiljada naših boraca, ukazavši im svaku pomoć. Danas Peta divizija otvara vrata Srbije i pruža joj svoju bratsku ruku u zajedničkoj borbi za slobodu. Učestvujući na taj način u našoj svetoj borbi za slobodu, Bosna i Hercegovina pružila je primjer borbenog jedinstva svim južnoslavenskim narodima. U toj borbi ona je podnijela velike žrtve. Ali će zato Bosna i Hercegovina biti sutra sretna, usklađena u bratskoj federativnoj zajednici južnoslavenskih naroda.³

U tom periodu u Srbiji je vladao kvislinški Nedićev režim koji je sarađivao s Hitlerom, a veliki dio današnje Hrvatska i Bosne su bile u okviru Pavelićeve NDH koja je također predstavljala izdajničku zločinačku tvorevinu. Oba kvislinška režima su bila u službi okupatora i provodila su međusobno bratoubilačko istrebljivanje naroda na teritoriji koja je bila pod njihovom kontrolom.

² ZAVNOBiH. Dokumenti 1943-'44, Knjiga I, Sarajevo, 1968, str. 232–233.

³ ZAVNOBiH. Dokumenti 1943-44, Knjiga I, Sarajevo, 1968, str. 30.

Pravoslavni pop Vlada Zečević na Skupštini svjedoči da je

(...) svojim očima vidio sve one strahote počinjene u oblasti oko Drine 1941. godine. od strane ustaša poklano je hiljade Srba, dok su četnici Draže Mihailovića prolili mnogo nevine muslimanske krvi. Kao komandant zborničkog sektora i kao pravoslavni sveštenik, on je uzimao u zaštitu muslimanski svijet. Poziva se na dvojicu drugova koji su živi svjedoci da su na zajedničkom sastanku u Zelinju četnici Draže Mihailovića tražili pokolj Muslimana, protiv čega je bio on sa svojim drugovima. Na tom sastanku donesen je zaključak da se ne smije izvršiti to zlodjelo, ali su ga četnici ipak izvršili, otvoreno izjavljujući da izvršavaju naređenje izbjegličke vlade sa kraljem na čelu...⁴

Rodoljub Čolaković je u svome referatu naglasio značaj Crvene armije i njenih oslobodilačkih pohoda protiv Hitlerove vojske, a posebno je istakao bratoubilačke aktivnosti četnika Draže Mihailovića:

Dakle Draža Mihailović nije nekakav seoski đilkoš, koji se u ovom metežnom vremenu samozvano proglasio vojvodom, već je »ministar vojni« takozvane jugoslovenske vlade i »dragi prijatelj« kralja Petra II. Draža Mihailović započeo je svoju izdajničku rabotu još 1941 godine cijepajući borbene snage srpskog naroda, govoreći kako još nije momenat za borbu, da bi uskoro zatim zabo nož u leđa slavnim partizanskim odredima Srbije. Njegovo je djelo raspirivanje šovinističke mržnje između Srba i Muslimana i klanje nevinog muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, što je sve išlo na ruku fašističkom okupatoru, koji se s pravom bojao borbenog jedinstva svih naroda Jugoslavije. Draža je blagoslovio kapitulaciju bosanskih četnika pred ustaškom državom i Antom Pavelićem, najkrvožednijim koljačem srpskog naroda. On je bosanske četnike skrenuo na put bratoubilačke borbe i služenja okupatoru. Njegove izdajničke bande danas zajedno sa Nijemcima, ustašama [i] bugarskim okupacionim trupama ratuju protiv naše slavne Narodno-oslobodilačke vojske. Njegove bande ubijaju i pale po Srbiji koja se napreže da strese jaram okupatora. Njegove bande popalile su nedavno Rogaticu i poklale oko 3.000 nevinih Muslimana od Višegrada do Rogatice, nadajući se da će tako spriječiti prilaženje Muslimana narodno-oslobodilačkom pokretu. Agenti Draže Mihailovića proturaju laži kako su četnici »saveznici Engleza« kako ono što oni rade, rade sa odobrenjem Engleza, želeći na taj način da zadrže od borbe one još kolebljive srpske mase i da tako olakšaju položaj fašističkog okupatora.⁵

⁴ ZAVNOBiH. Dokumenti 1943-44, Knjiga I, Sarajevo, 1968, str. 32.

⁵ ZAVNOBiH. Dokumenti 1943-44, Knjiga I, Sarajevo, 1968, str. 38-39.

Po zadatku partije (KPJ) Rodoljub Čolaković je “sarađivao” između partizana i četnika u početku borbe protiv okupatora. Sve dok nisu postali neprijatelji. O tome ima vrlo zanimljivih detalja u knjizi Pere Đukanovića iz Bratunca koja je skup ratnih memoara čovjeka koji je bio jedno vrijeme na strani četnika (četnički vojvoda), a onda na strani partizana.⁶ U tom nesretnom ratnom vremenu sudarili su se komunisti i četnici. O tome Dubravka Stojanović piše: “S jedne strane našla se partizanska, organizovana i disciplinovana vojska koja je, uz stalnu borbu protiv okupatora, vodila i borbu za revolucionarni preokret i uvođenje komunizma. S druge strane bila je slabo organizovana, nedisciplinovana i nedovoljno subordinirana Jugoslovenska vojska u otadžbini koja je rat otpočela kao pokret otpora, ali je u Srbiji, već u jesen 1941, ušla u kolaboraciju sa okupacionim snagama pokušavajući da se, na prvom mestu, bori protiv komunistički orijentisanih partizanskih jedinica.”⁷

Osman Karabegović u svome obraćanju, uz dosta nade i obećanja, na antifašističkom Vijeću Bosne u Mrkonjić-Gradu / Varcar Vakufu 1943. godine, kazuje:

Ne bi[smo] mogli sagledati dalekosežnost i veliki istorijski značaj organizacije Vijeća Bosne i Hercegovine, ako ne bi osvijetlili sve one događaje, svu onu sramnu politiku, koju je tuđin do 1918. godine, a poslije razni protivnarodni režimi u Jugoslaviji vodili prema našoj Bosni i Hercegovini. Danas, kada se po prvi put u dugoj istoriji u Bosni i Hercegovini rađa prava narodna snaga u liku naše junačke vojske i naše narodno-oslobodilačke vlasti zajedno sa ovim veličanstvenim skupom, kada po prvi put Bosna i Hercegovina korača zajedno ka sretnijoj budućnosti sa bratskom i slobodarskom Srbijom, Hrvatskom, Crnom Gorom, Slovenijom, Makedonijom, i kada se ta borba po prvi put oslanja na sigurne i napredne snage, kako u zemlji tako i u svijetu, na moćnog i iskrenog branioca prava svih malih naroda, na Sovjetski Savez, danas mi Bosanci i Hercegovci možemo vedro gledati u svoju budućnost. Mi možemo najjasnije danas da osvjetlimo sve one političke činioce, radi kojih je ova zemlja decenijama išla političkom stranputicom, radi kojih je ona bila predmet prljave političke igre tuđinske vlasti i raznih protivnarodnih klika i radi kojih je ona na kraju platila i krvlju i svojim dobrom takav dosadanji svoj put. To je danas tim potrebnije što nas je gorko iskustvo naučilo, da energično odbacimo staro i pođemo odlučnim koracima novim putem.

Svi mi dobro znamo da su svi, koji su vladali Bosnom i Hercegovinom od Osmanlija pa preko Austrije sve do protivnarodnih režima u Jugoslaviji,

⁶ Đukanović, Pero (1994). *Ustanak na Drini: zapisi Pere Đukanovića*, [priredio] Zdravko Antonić, Beograd: SANU. Balkanološki institut.

⁷ Stojanović, Dubravka (2010). *Ulje na vodi: ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*, Beograd: Pešćanik (Beograd: Čigoja), str. 50.

predavali u nasljeđe jedni drugima sva ona zločinačka i podla sredstva zavade i međusobnog trvenja Srba, Hrvata i Muslimana, kojima su Bosanci i Hercegovci — Srbi, Hrvati i Muslimani držani u lancima vjekovima i upotrebljavani kao predmet svih političkih lopovluka. Jednom smo bili soldati austrijske imperijalističke politike sa fesom i kitom na glavi, mnogo hvaljeni Bosanci i Hercegovci u BH regimentama, koji su svoje kosti ostavljali po Pijavi i Galiciji. U drugom času opet, u doba poslijeratnoga bogaćenja i pljačke nezasitih protivnarodnih klika u zemlji, bili smo glasačka vojska raznih političkih varalica i narodnih zulumčara, huškani jedni na druge, da naša Bosna i Hercegovina takvom politikom bude ognjište bratoubilačke borbe i sukoba, da bi se sve to, okupacijom naše zemlje, odrazilo na bosansko-hercegovačkim prilikama i da bi najšire narodne mase Bosne i Hercegovine krvavo ispaštale te dane prošlosti. I ova golgota kroz koju je prošao narod Bosne i Hercegovine, klanja Srba od strane podivljalih ustaša iz hrvatskih i muslimanskih redova, masovno stradanje muslimanskog i donekle hrvatskog življa u Bosni i Hercegovini od strane četničkih zločinaca, odraz je naše nedavne prošlosti i produženja politike koju su okupatori ulaskom u našu zemlju objeručke prihvatili organizujući ustaške i četničke bande protiv naših naroda. Tu politiku ostavili su u nasljeđe Švabama i Talijanima režimi dvadesetogodišnjeg pobješnjelog velikosnpstva i hrvatski šovinisti. Oni su 20 godina igrali đavolsko kolo zavade, mržnje i bratoubilačkog trvenja. Oni su 20 godina duhovno pripremali ovo što se Bosnom i Hercegovinom sada događalo, a sve u cilju da bi bogatstva Bosne i Hercegovine, da bi snagu njenih sinova upregli u svoja kola i da bi se za onih 20 godina poslije rata onako silno obogatili.⁸

Bosanci su doživjeli da je ideal Jugoslavije kao zajednice zbratimljenih naroda i republika potpuno napušten i krvavim ratom razoren 1990-ih godina kada je Miloševićeva Srbija povela nekoliko ratova koje je vojnički izgubila. U katastrofi devedesetih moguće je prepoznati činjenicu da su se nametnule reakcionarne snage koje su poražene u Drugom svjetskom ratu i da su one iznutra razarale ideale AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. Tako je početkom 1990. došlo do urušavanja SKJ na 14. vanrednom kongresu kada je definitivno bilo jasno da je partija pukla po regionalnim, etničkim i religijskim šavovima i da su nadvladali stari poraženi elementi velikosrpskog i velikohrvatskog hegemonizma. Oni su ponovo aktivirali plan iz 1939. godine da Bosna bude “tehničko pitanje” njihovog razgraničenja.

Današnja antibosanska politika potpuno je zasnovana na politici koje je pobijedena u Drugom svjetskom ratu. Ona nalikuje nekoj monstruoznoj *bootleg copy* koja ruši sva pravila normalnosti i reda. To je dovelo do posebne

⁸ ZAVNOBiH. Dokumenti 1943-44, Knjiga I, Sarajevo, 1968, str. 50.

agonije u postjugoslavenskim društvima koja nisu u stanju da grade nove oblike funkcionalne egzistencije i povezanosti. Primjetna je društvena anomija i ideološka zastranjenost vodećih političkih organizacija, što stvara nestabilan poredak bez vladavine prava i aksiološkog okvira primjerenog demokratskom političkom sistemu.

Bitni sadržaj ZAVNOBiH-a

Potrebno je naglasiti nekoliko velikih i strateških *značajki* ZAVNOBiH-a i šireg okvira AVNOJ-a da bi se dobila predstava o epohalnom karakteru tih događaja koji su se odvijali u surovim uslovima Drugog svjetskog rata i dalekosežno definirali okvir budućnosti velikog broja ljudi. Prije svega, ZAVNOBiH ima apsolutnu vrijednost za bosansko mišljenje jer je s tim slavnim događajem *obnovljena državnost* BOSNE i HERCEGOVINE. U destruktivnom događanju Drugog svjetskog rata porobljeni narodi jugoistočne Evrope odlučili su da se suprotstave i bore za svoju budućnost protiv vojne imperije nacističko-fašističkih sila koje su imale svoje kvislinške režime u Srbiji i Hrvatskoj, predvođene Milanom Nedićem i Antom Pavelićem. U takvom užasnom bratoubilačkom karakazanu organizirana su zasjedanja narodnih vijeća koja su donosila strateške političke i oslobodilačke odluke, budući je Bosna povijesno-kulturna i politička jedinica koja ima vlastiti prepoznatljivi identitet. Među tim odlukama najvažnija je ona o obnovi državnosti Bosne i Hercegovine i njezinom smještanju u buduću jugoslavensku zajednicu naroda i država.

Strateški i idejno-politički ZAVNOBiH se kreće u okružju *antifašizma* kao potpunog izraza teorijske i borbene odlučnosti u suprotstavljanju nacizmu i fašizmu koji su kao dvije destruktivne ideologije u 20. stoljeću dovele do neviđenih katastrofa čovječanstva. Ali, isto tako on je suštinski usmjeren prema domaćim kvislinzima, odnosno četničkom i ustaškom pokretu koji su pravili velike zločine na prostoru Bosne. Antifašistička odlučnost Narodno-oslobodilačkog pokreta i partizanskih jedinca osigurala je jasnu ideološku orijentaciju za većinu ljudi u Bosni i Hercegovini, a posebno za jačanje ideje o očuvanju bosanskog povijesnog iskustva zajedničkog života. Time su strateški zaustavljene one monstruozne ideologije četništava i ustaštva koje su od Bosne napravile krvavo poprište njihovog razračunavanja, pri čemu su stradali i bošnjački stanovnici koji se nisu uklapali u borbu za srpski ili hrvatski nacionalni program koji je trajao i pokušavao se završiti na tlu Bosne. Pokazalo se da je antifašizam spasonosna ideološka matrica za očuvanje zajedničkog života ljudi s njihovim specifičnim vjerovanjima i etnicitetima.

Aksiološki posmatrano ZAVNOBiH je determiniran suštinski idealom *slobode čovjeka*, takoreći, svetim idealom postojanja, koji se ispunjava u idejnom sazrijevanju i konkretnom povijesnom herojskom žrtvovanju za taj ideal. Za ideal *slobode* ginuli su najbolji sinovi Bosne. Iza njih su ostali spomenici, komemoracijska mjesta, velike i slavne biografije, povijesne gromade, ljudske opomene. Sloboda čovjeka je opća platforma svakog velikog ljudskog djela i nikada se ne može zaustaviti nikakvim ugnjetavanjem ili ideološkim obmanama. To pokazuje svaka borba za slobodu. Ali, ZAVNOBiH nije rješio identitetna pitanja, što mu i nije bio krajnji cilj, bosanskog naroda, a posebno njegovog muslimanskog elementa koji je ostavljen do 1960-ih godina da se identitetno “opredjeljuje”. Time je ideal slobode samo dijelom važio u Bosni i prolongirao oslobađanje Bosanaca muslimana od velikodržavnog hegemonizma koji se pokazivao kao istrajna i nemoralna ideologija na tlu Bosne.

Isto tako, *jednakost* ljudi i društvenih grupa pojavljuje se kao motivirajući i vodeći princip povijesnog i političkog djelovanja ZAVNOBiH-a. U kontekstu Drugog svjetskog rata pojavila se ideja koja se slijedi i program kojim se provodi, a podrazumijeva polazište da su svi ljudi jednaki i ravnopravni. To je značilo priznavanje čovjeka kao čovjeka na ravni politike, egzistencije i kulturnog strukturiranja čija je osnovna odlika da je *jednakovrijedan* ili *ravnopravan* s drugim čovjekom i da mora biti oslobođen od ugnjetavanja i aparthejda. To je direktno suprotstavljanje fašističko-nacističkoj isključivosti, religijskom fanatizmu, etničkoj samodovoljnosti, nacionalizmima iz Srbije i Hrvatske, ljudskoj naivnosti i šovinističkoj dezorijentiranosti. Bosna je bila na taj način srce iz kojeg je potekao život i ideja budućeg jugoslavenskog saveza.

U ZAVNOBiH-u se također prepoznaje, u sklopu šireg projekta AVNOJ-a, da je aksiološki preferirano *jedinstvo i bratstvo* među ljudima, koje nije bilo samo politički ideal nego i ozbiljan skup poduzeća, planova i projekta koji su sistemski postavljeni da bi se ostvarili. Iz tog novog povijesnog iskoraka ostvarena su znanstveno-tehnološka napredovanja koja nikada prije nisu bila zamisliva na ovim prostorima. Iz jedinstva među ljudima proizveden je povijesni napredak koji je značio stupanje na povijesnu scenu razvijenih nacija i mogućnost da se u svjetskim razmjerima pozicionira vlastita egzistencija.

Tokom 20. stoljeća srbijansko-srpska i kroacijsko-hrvatska politika nastavila je s planskim oblikovanjem brojnih narativa koji su imali cilj da stvore dojam da je Bosna srpska ili hrvatska zemlja. Naročito je bilo sporno kvazi-znanstveno insceniranje novih interpretacija o značaju četničkog i ustaškog pokreta u Drugom svjetskom ratu što je vodilo do *revizionizma*. Na taj način revizionizam je poslužio kao program za potpuno zamučivanje činjenica i

proturanje “istina” poraženih kvislinških i zločinačkih snaga koje su uspjele preživjeti u zapadnom svijetu gdje su se sklonile poslije rata. Dostignuća Narodno-oslobodilačkog pokreta i rezultati procesa ZAVNOBiH (AVNOJ) su minimizirani i predstavljeni u negativnom svjetlu. Revizionizam je izgubio svaku mjeru i doveo je do potpunog odbacivanja avnojevskih i zavnobihovskih načela i vrijednosti popuštajući pred crnim ideologijama koje su bile poražene u Drugom svjetskom ratu.⁹

U procesu gradnje Bosne tokom Drugog svjetskog rata i postratnog jugoslavenskog perioda jasne su intencije kojima upravljaju *reakcionarne snage* koje su uspjele da se inkorporiraju u jugoslavenski sistem i preokrenuo ga za potrebe starih velikosrpskih i velikohrvatskih projekata hegemonije nad Bosnom. Njima je bilo najvažnije da se Bosna predstavlja “kao zemlja koja nema svoj narod” i kao “zemlja u kojoj žive tri naroda”. Tako su tri *negacije (ni-ni-ni)* i tri *konjunkcije (i-i-i)* postale osnovica mantre etnocentrizma koji je planski potkopavao bosanski etatizam i vodio u “tronarodnu zajednicu” koja se nikako ne zaokružuje i ne uspostavlja kao jedinstvena država nego se pokušava pretvoriti u slučajnu zajednicu tri naroda koji se guše u “etničkom ključu”. U tome se prepoznaje proces koji traje od druge polovice 19. stoljeća kroz posao na nacionaliziranju bosanskih katolika i pravoslavaca i njihove etnoidentitetne transformacije.

Time je u jugoslavenskom sistemu od 1945. godine nastavljena ona suspektna presupozicija koju su dva hegemonijska projekta nametnula u Bosni. Najveća je krivotvorina bila učinjena nad Bosancima koje su držali u stanju religijske grupe (muslimani) da bi im na partijskim sastancima “dali” ime religijske provenijencije koje skriva da se radi o jednom starom evropskom narodu koji je odjednom postao predmet ciničkog inžinjerina velikosrbijanskog i velikokroacijskog hegemonizma i nacionalizma.

Činjenica je da se u avnojevskoj i zavnobihovskoj državi identitet i sloboda Bošnjaka nije poštovala i da su identitetno *izigrani* s religijskim imenom. U

⁹ Neprestano je u postratnom periodu od 1945. ignorirana stravičan činjenica planskog istrebljivanja Bošnjaka od strane velikosrpskog “projekta”, četnika koji su surovo pobili preko sto hiljada ljudi da bi napravili čiste etničke teritorije srpstva u Hercegovini, zapadnom Sandžaku, Podrinju, Semberiji i Krajini. Pripadnici četničkih jedinica koji su počinili stravične zločine tokom rata bili su poslije 1944. godine uključeni u partizanske jedinice i poslije rata su razmješteni po dubini i širini društveno-političkog sistema tako da je ostala živjeti ideja velikosrpske hegemonije u Bosni. U postratnom periodu socijalističke Jugoslavije ova činjenica je bila potisnuta u drugi plan i ona je omogućila vidljivu hegemoniju Srbije i velikosrbijanske ideje na tlu BiH. Sasvim je jasno da ni ZAVNOBiH ni AVNOJ nisu uspjeli nadjačati tu ideju i postati glavna dionica srpske politike u SFRJ koja bi stvarno gradila državu kao zajednicu “zbratimljenih naroda” što je ostao veliki jugoslavenski neostvoreni ideal.

tom svijetu se Bosna odredila kao “**tronarodna republika**” (kompromis s kim i zbog čega?) što je pozadinski otvaralo prostor u koji će ponovo umarširati čizme četnika i ustaša decenijama poslije i raskrvariti lice društvenog poretka Bosne iskovano u jednom oslobodilačkom ratu. Jugoslavenska zajednica je poslije Drugog svjetskog rata odstupila od principa jednakosti i slobode svih njezinih članova i pokazala je svoje sporno opredjeljenje kada 1968. godine, dvadeset i tri godine poslije rata, imenuje jedan narod religijskim imenom! Gotovo tri decenije se čekalo da se Bosanci (muslimani) “opredijele” za srpstvo ili za hrvatstvo. Ali, to nije moglo da se desi jer su oni već odavno bili nadišli “religijsku svijest” i postojali kao narodna grupa s jasnom kulturnom formom u odnosu na druge. Svođenje jednog naroda na religijsku identifikacijsku matricu dalekosežno je projicirao Bosnu kao “zemlju bez svog naroda” koju naseljavaju Srbi i Hrvati i jedna slavenska islamizirana grupa.

Etnopolitika, tribalizam i građanska republikanska politika

Osamdeset godina poslije Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Bosni su na djelu etnopolitika, tribalizam i iredentističke naracije. Sasvim je izvjesno, nažalost, da je Bosna danas ulovljena u tronarodnu *diktaturu* etnopolitike. To je etničko-religijska diktatura odmetnutih političkih oligarhija koje vazalski provode politiku sa strane, iz Beograda i Zagreba, ali i iz šireg geopolitičkog konteksta. Franz Neumann je upozorio da totalitarna diktatura može zagospodariti jednim društvom i podčiniti ga neočekivanim procesima kontrole, samovolje, kriminala, autoritarizma, despotizma, tiranije.¹⁰ U tome prepoznajemo procese prelaska države kojom vlada pravo ka policijskoj državi koja kontrolira i ugnjetava građane. Tendencija je, također, da se vlast u ustavnoj demokratiji ekspanira društvom, a u totalitarnom poretku ona je koncentrirana u rukama vladarske grupe ili pojedinca i time centralizirana. U toj totalitarnoj formi, dakle, nema diobe vlasti. Unutar jednog totalitarnog poretka uspostavljena je svemoćna monopolska državna “partija”, koja vlada cijelom državom i ima kontrolu nad svim procesima po vertikali i horizontali. Time totalitarni poredak ukida razliku između države i građanskog društva i umjesto pluralnog kontroliranja sistema nameće totalitarnu kontrolu društva. U tom sklopu pojavljuje se nepogrješivi “vođa” oko kojeg se okupljaju vazali i oligarhija koja služi totalitarnom poretku, a to vodi instrumentaliziranju svih institucija društvenog sistema. Zloupotrebjeno je pravosuđe, policija, obrazovanje, finansijske organizacije, religijske institucije, kultura je pretvorena u propagandu i etnofaulizam. Nad društvom se tada uzdiže *režim*

¹⁰ Neuman, Franz (1957). *The democratic and the authoritarian state. Essays in political and legal theory*, London: The Free Press of Glencoe, str. 235-245.

sa svojim moćima. Atomizirani građani su nemoćni i najčešće postaju žrtve masovnog terora kojim se režim čuva i održava u trajanju. Franz Neumann je naveo pet tehnika kontrole društva.

“Kontrola društva, sada jednako važna kao i kontrola države, postiže se sljedećim tehnikama:

(1) Načelo vodstva – nametnuti vodstvo s vrha i odgovornost prema vrhu.

(2) "Sinhronizacija" svih društvenih organizacija – ne samo da bi se kontrolirale, već da bi bile uslužne državi.

(3) Stvaranje stupnjevanih elita – kako bi se omogućilo vladarima da kontroliraju mase iznutra i da prikriju manipulaciju izvana, tj. da birokratije u uskom značenju izraza dopune privatnim skupinama vodstva unutar različitih slojeva stanovništva.

(4) Atomizacija i izolacija pojedinca, što negativno uključuje uništavanje ili barem slabljenje društvenih jedinica temeljenih na biologiji (obitelj), tradiciji, vjeri ili suradnji u radu ili slobodnom vremenu; i pozitivno nametanje golemih i nediferenciranih masovnih organizacija koje pojedinca ostavljaju izoliranim i lakšim za manipulaciju.

(5) Transformacija kulture u propagandu – kulturnih vrijednosti u prodajnu robu.¹¹

U jednom takvom jednopartijskom autoritarnom sistemu se organiziraju, nekad mehke a nekad tvrde, seanse progona “protivudržavnih elemenata” kroz velike i spektakularne sudske procese gdje se često izjednačavaju inkompatibilne pojave i sadržaji društvenog života ljudi. Taj totalitarni poredak bio je vrlo prihvatljiva osnova za razvitak nacionalističkih ideologija koje su suštinski komplementarne s kolektivističkim ideologijama o “diktaturi proletarijata”. Prijelaz od “komunističke ideologije” ka “nacionalističkoj ideologiji” nije bio slučajan i bezazlen jer su oba projekta nosila slične predrasude kojima su operirala kao nesumnjivim činjenicama. Sloterdijk je podsjetio da ljudi “cvjetaju samo u stakleniku svoje autogene atmosfere”¹², u

¹¹ Neuman kaže: “The control of society, now as important as the control of the state, is achieved by the following techniques: (1) The leadership principle – to enforce guidance from the top and responsibility to the top. (2) The “synchronization” of all social organizations – not only to control them, but to make them serviceable to the state. (3) The creation of graded elites – so as to enable the rulers to control the masses from within and to disguise manipulation from without, i.e., to supplement bureaucracies in the narrow meaning of the term with private leadership groups within the various strata of the population. (4) The atomization and isolation of the individual, which involves negatively the destruction or at least weakening of social units based on biology (family), tradition, religion, or co-operation in work or leisure; and positively the imposition of huge and undifferentiated mass organizations which leave the individual isolated and more easily manipulate. (5) The transformation of culture into propaganda – of cultural values into saleable commodities. (str. 245.)

¹² Sloterdijk, Peter (1998). *Sphären. Mikrosphärologie*, Band I, Frankfurt am Main: Suhrkamp, str. 47.

ljudskom sadržaju koji mogu razumijevati, u *sferama* koje su njihove morfoimunološke strukture. Plaše se nepoznatog, nepredvidivog, stranog, kosmičkog bespuća. U takvim procesima oblikovanih ideologija komunističkog svijeta ili nacionalističkog mračnjaštva u svijest su urezane antibosanske semiotike. Za žrtve nepravde ostalo je stanje odlaganja priznanja “kosmičke” hladnoće koje bi htjelo, ustvari, samo to i ništa više – uvesti zaborav u svijet. Društvo je postalo distopijski morbidno i zastrašujuće jer ne nudi više “*Sein in Sphären*” ili slobodno “bivstvovanje u svijetu”!

Neprihvatljivo je robovanje istrošenim modelima interpretacije u kojima su pohranjene “istine” koje su pripadale jednom drugom vremenu i bile mu komplementarne. Ali, kontekst je promijenjen i podrazumijeva bitnu interpretacijsku transformaciju u pragmatičkom i semantičkom smislu nove bosanske semiotike ili semiotičkog neba Bosne. Potrebno je izaći iz začaranog kruga pojmovlja bez reference, plastičnih riječi, praznih fraza, izvući se iz barbarstvom nametnute povijesti, koje drži u zaslijepljenosti i ne dozvoljava opisivanje i razumijevanje nove povijesne scene demokratije i kasnokapitalističkog ekonomskog poretka. U čemu se pritom pokazuje herojska subverzivnost? Odgovor bi mogao biti približan i otvoren: u etičko-epistemičkom odbijanju da se perverzija apsolutnog Ja kao subjektiviteta etnonacionalizma/nacijstva, vođe i fikcija plemena (kolektiva, mit o zajedničkom porijeklu) prihvati kao sudbina ili nužnost, te odbaci dostojanstvenim očuvanjem individualnosti koja je subjekt povrh suspektnog univerzalno-općeg niveliranja svijeta i podrške političkog tribalizma zadojenog otrovom antimoderne i neprihvatanja znanja kao mjere ljudskog. U demokratskoj pravnoj državi se ne bi trebali miješati **građanski** (nacionalni / državno-pravni, državljanski) i **etnički** (narodni/pučki, kulturno-psihološki) sadržaji pod plaštom “izmirenja” oba momenta, kao da ima neki problem što je građanin pripadnik neke narodne grupe i da odnekud ima porijeklo.

Pravljenjem problema se skriva potreba poštivanja poretka ili pravnog sistema države te prikriva tragove **tribalizma** kao instrumenta hegemonije nad Bosnom. Upravo u zloupotrebi background-a pojedinca ili grupe počinje mistifikacija i sporno miješanje sfera i zamučivanje stanja u poretku. Lažnost primarnosti grupe pokazuje se u likovima vođa i diletanata koji su manipulacijama došli na čelo grupa i “epskim duhom” ih vode u carstvo vječnih “istina”. Princip grupe je prosječnost, neznanje i manipuliranje “našim” vrijednostima koje su navodno univerzalne i ekskluzivne. Svaki građanin, naravno, ima svoju kulturno-povijesnu pozadinu i ona nikada ne može biti sporna. Bosanstvo nije smetnja etničkom identitetu, jer se u konceptu bosanstva na radi o etničkom ili kulturološko-psihološkom identitetu čovjeka, nego o njegovom javno-pravnom i političkom pripadanju

internacionalno priznatoj i uspostavljenoj državnoj formi! Etnopolitika pravi od toga problem jer gubi instrumente mistifikacija i manipulacija građanima. Tako se pokazuje da je entopolitika osnovni instrument držanja Bosne pod hegemonijom Srbije i Hrvatske. Ali, kada kulturna forma ili neki njezin dio pokušava stajati iznad pravno-političke sfere – onda nastupaju značajni društveni problemi. **Političko bosanstvo je ustvari osnova republikanskog bosanskog identiteta**

Moguće je period od 1945. do 1990. u Bosni i Hercegovini posmatrati kao period političkog stvaranja moderne republike Bosne i Hercegovine i republikanskog političkog modela društvenog života, a period koji slijedi poslije 1990. kao period političkog fragmentiranja republike i nametanje etničko-religijske teritorijalizacije u kojem se suverenitet republike potkopava prenaglašavanjem etničkih grupa. Prednost etničkog nad građanskim ukazuje na dominaciju grupe ili kolektiva nad pojedincem ili individuom u društvu, a to onda otkriva neku vrstu diskriminacije i aparthejda u političkom poretku. Takvo stanje stvari primjereno je kulturi nasilja koja dominira balkanskim krajolikom. Pojedinaac ili građanin je obespravljen i izložen manipulativnom apartheidu neke oligarhijske grupe ili sporne političke ideologije. Spram toga, realnost života se uvijek odvija u *individualnom*, konkretni čovjek pojedinac uvijek živi realni života, a kolektiv je izvedena fikcija s konstruiranim mitskim slikama. Kolektiv nikada ne može zamijeniti individualno! To se najbolje vidi u društvu *anomije* na koje nas je uputio E. Durkheim. Kada padnu društvene norme i vrijednosti onda nastupa epoha *nihilizma* koja osigurava prostore užasa i smrti.

To je krucijalni razlog zašto se mora nastaviti borba za ostvarenje ideala da ***Bosna bude bosanska***. U tome je ispunjenje ideala ZAVNOBiH-a.